

نگاهی به چیستی و چرایی پژوهش گروهی

azizikia@qabas.net

غلامعلی عزیزی کیا / دانشیار گروه تفسیر و علوم قرآن، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *
دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۱۱ - پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۲۷

چکیده

پژوهش گروهی چیست، چرا به آن نیازمندیم و چه مزیت‌هایی بر پژوهش فردی دارد؟ هدف از طرح این مسئله، شناخت بیشتر پژوهش گروهی برای بهره‌گیری از آن، در طرح‌های پژوهشی، به‌ویژه کلان‌طرح‌ها و مصون ماندن از آسیب‌های احتمالی آن است. این پژوهش، با توصیف و تحلیل اطلاعات موجود در باب کار گروهی و با تکیه بر تجربه شخصی نویسنده، از پژوهش‌های گروهی‌ای که تاکنون در آن مشارکت داشته، به پاسخ‌های زیر دست یافته است. پژوهش گروهی کوشش هدف‌مند جمعی از متخصصان برای بررسی و پاسخ‌گویی روش‌مند به مشکلات و پرسش‌های مادی یا معنوی جامعه بشری، در حوزه یا حوزه‌های مرتبط با تخصص پژوهشگر است. پژوهش گروهی، تنها راه اجرای طرح‌های کلان مورد نیاز جامعه است که مصداقی از تعاون و هم‌گرایی سفارش شده در قرآن و در مباحث مرتبط با حوزه دین، مصداق جست‌وجوی جمعی برای کشف حقایق دینی است. پژوهش گروهی را می‌توان در ساختارهای متفاوتی اجرا کرد، ولی کامل‌ترین شکل آن، کار هیئتی است که گاه به صورت تک رشته‌ای و در صورت نیاز، متخصصان دانش‌های مرتبط با موضوع یا مسئله، به شکل بین رشته‌ای به پژوهش می‌پردازند. پژوهش گروهی، به دلیل برخورداری از هم‌افزایی، بر پژوهش فردی برتری دارد و نتایج کمی و کیفی بهتری را رقم می‌زند.

کلیدواژه‌ها: پژوهش، پژوهش گروهی، هم‌افزایی، هم‌اندیشی، پژوهش بین رشته‌ای، پژوهش هیئتی.

سال‌ها پیش، پس از آنکه دست‌کم در اجرای دو طرح پژوهشی گروهی مشارکت کرده بودم، به انگیزه بیان محاسن و معایب پژوهش گروهی نکاتی کوتاه نگاشتم و در پیش‌شمارهٔ همین مجله، که آن روز به «پژوهش» نامبردار بود، منتشر شد و هم‌اینک که دوباره در طرح‌های گروهی دیگری همراهم، به قصد بازپژوهی چپستی و چرایی و ارزش و اهمیت پژوهش گروهی، نکات تکمیلی بر آن نگاشته افزودم و بدین وسیله تقدیم می‌گردد.

«پژوهش» اسم مصدر پژوهیدن به معنای تفحص، رسیدگی، تحقیق، استفسار، بررسی و جست‌وجوی علمی ... است (معین، ۱۳۸۶، ص ۷۷۸). تعریف‌های مختلفی از پژوهش ارائه شده است. از جمله «پژوهش پردازش اطلاعات است با فرایند نظام‌مند، متعلق به گسترهٔ خاصی از علوم، دارای هویت جمعی و دربردارندهٔ نوآوری» (قراملکی، ۱۳۸۵، ص ۲۹). همچنین می‌توان گفت: «پژوهش فرایند دست‌یابی به حل مسئله از طریق جست‌وجو، گردآوری و تحلیل و تفسیر روش‌مند اطلاعات است».

گروه، در مقابل فرد، به معنای دسته‌ای از افراد است. گروه از دو نفر به بالا تشکیل می‌شود و تعداد افراد گروه به تناسب نوع کار و هدف از تشکیل گروه، متغیر خواهد بود. «پژوهش گروهی، کوشش هدفمند جمعی از متخصصان برای شناسایی مشکلات، نیازها و بررسی و پاسخ‌گویی به پرسش‌های موجود جامعهٔ بشری، در حوزه یا حوزه‌های مرتبط با تخصص پژوهشگر است». پژوهش در باب «پژوهش گروهی»، به ویژه در باب دانش‌های غیرتجربی رونقی ندارد و به جز تعداد بسیار کمی کتاب و مقاله و پایان‌نامه، اثر چندانی دیده نمی‌شود. شاید بتوان گفت: مهجورترین پژوهش در میان پژوهندگان، مباحث روش‌شناسی پژوهش در علوم انسانی غیرتجربی، پژوهش دربارهٔ پژوهش گروهی است؛ اگرچه آثار متعددی در باب کار گروهی و هیئتی تیمی، اعم از آموزش و پژوهش و اجرای طرح‌های فنی و به ویژه کار در گروه و سازمان، تولید و البته بیشتر ترجمه شده است، ولی با جست‌وجو در آثار موجود، اثری درخور در باب چپستی و چرایی پژوهش گروهی در محور یاد شده دیده نمی‌شود. از جمله آثاری که دربارهٔ پژوهش گروهی نشر یافته (مداحی، ۱۳۸۹، ص ۱۱۹)، مقالهٔ آسیب‌شناسی پژوهش گروهی مورد مطالعه، طلاب علوم دینی اثر است که ضمن بیان مبانی نظری و نیز چارچوب نظری کار گروهی، به بررسی فرضیه‌های موجود در باب پژوهش گروهی پرداخته و با مطالعه موردی در باب طلاب پژوهشگری که در پژوهش گروهی شرکت کرده بودند، به این نتیجه رسیده که فردگرایی، علت اصلی کمبود کارهای پژوهشی در حوزهٔ علمیه نیست، بلکه عدم آموزش روش‌های پژوهش نوین، به‌ویژه به صورت گروهی با بهره‌وری بالاتر همچنین فقدان ارتباط بین اعضا، عدم حمایت پژوهش‌ها، و نبود راهنمایی بسنده در این زمینه، از دلایل فقر پژوهش گروهی در میان حوزویان است. اثر دیگر کتاب بایسته‌های پژوهش گروهی (اسحاقی، ۱۳۹۴) «چند گام تا نهایی‌سازی شکل‌ها» است که گردآوری گفتارها و نوشته‌های موجود در باب آموزش و پژوهش گروهی و کارهای هیئتی، از جمله از مقاله پیش‌گفته است و نکته تازه‌ای در آن دیده نمی‌شود. همچنین (حسن بیگی، ۱۳۹۸، ش ۴۲) پژوهش گروهی،

الگوی موفق توسعه پژوهشی راهبردی در کشور دیگر پژوهشی است که با تحقیق از میان دانشجویان دانشگاه عالی دفاع ملی صورت گرفته است. نویسنده هدف از مقاله را ارزیابی میزان تأثیر مطالعات گروهی در سطوح عالی تحصیلاتی در کشور و با استفاده از تجربه دانشگاه عالی دفاع ملی دانسته است. در این تحقیق، تمامی دانشجویان دکترای آن دانشگاه، که تجربه مطالعه گروهی داشته‌اند، به صورت تمام شماری مورد پرسش واقع شده‌اند. از تحلیل نتایج آماری مشخص شده که میزان تأثیر مطالعه گروهی بر شناخت و رفع علمی نیازهای راهبردی در بازه متوسط رو به زیاد تا خیلی زیاد می‌باشد. همچنین، در خصوص رتبه‌بندی تأثیر مشخص شده که میزان این تأثیر در حوزه تدوین علمی و مشارکتی راهبردهای ملی، بیش از یک مکانیزم اجماع عملی ساده ارزیابی شده است. برخی پایان نامه‌ها نیز در حوزه اخلاق کار گروهی، به طور مطلق و یا اخلاق کار گروهی در پژوهش نگارش شده که در تبیین چگونگی تعامل اعضای گروه با یکدیگر سودمند است.

با اینکه نیاز به پژوهش گروهی، بیش از پیش احساس می‌شود و در صورت ظاهر نیز برخی طرح‌های پژوهشی در مراکز پژوهشی کشور با مشارکت پژوهشگران متعدد و به نام پژوهش گروهی اجرا می‌شود، اما در عمل کم‌تر به الزامات پژوهش گروهی پای‌بندند، و به هرگونه‌ای که گویا در پژوهش‌ها فردی‌اند. بی‌گمان طرح این گونه مباحث مقدماتی می‌تواند نقطه شروعی برای توجه بیشتر پژوهشگران به اهمیت و ارزش کار گروهی و لزوم رعایت الزامات کار گروهی و تلاش برای تبیین و تدوین معیارهای بایسته در پژوهش گروهی و در نتیجه، رفع برخی از مشکلات موجود در این زمینه تلقی گردد.

انواع پژوهش

پژوهش از منظرهای گوناگون دارای تقسیماتی است، اما آنچه در اینجا مورد نظر است، تقسیم از جهت فردی یا جمعی بودن عوامل و دست‌اندرکاران پژوهش است. برخی از پژوهش‌ها، تک نفره و فردی انجام می‌گیرد و برخی دیگر، به صورت گروهی. در پژوهش فردی، همه کارها به عهده یک نفر است. از نیازسنجی و واریسی مشکلات و انتخاب مسئله و مباحث مرتبط با آن تا طراحی و شناسایی و تهیه منابع و گردآوری اطلاعات و طبقه‌بندی آنها و گزینش روش مناسب، تحلیل و پردازش مدارک و مستندات و در پایان، گزارش یا نگارش نهایی حاصل پژوهش.

چیستی پژوهش گروهی

مقصود از «پژوهش گروهی» نه آن است که پژوهشگر در فرایند تحقیق برخوردار از ارزیابی دیگران باشد و نتایج کاوش‌های او را نقد کنند و یا به دیده قبول بنگرند، بلکه مقصود این است که در فرایند پژوهش و در مراحل گوناگون آن، افراد مختلفی حضور داشته و کار با مشارکت آنان شکل گرفته و خرد جمعی در آن نقش داشته باشد. بنابراین، محققانی که در دوره تحصیلات تکمیلی، زیر نظر استاد راهنما و مشاور یا مشاورانی پژوهش می‌کنند، کاری فردی انجام می‌دهند و در نهایت، هم به عنوان نشانه‌ای از توانایی پژوهشی شخص نویسنده تلقی شده و

معیار قبولی یا مردودی اوست. هر چند این کار، به طور کامل فردی نیست و استادان راهنما و مشاور نیز در آن دخالت دارند. اکنون به بیان شکل‌های متفاوتی که پژوهش گروهی بر آن صادق است، می‌پردازیم.

۱. پژوهش شبه‌دانش‌نامه‌ای: در این نوع پژوهش تمامی اعضای گروه، در موضوع یا مسئله مربوط به خود، کاری مشابه یکدیگر انجام می‌دهند؛ به این ترتیب که هر یک از اعضا، بخشی از پژوهشی کلان را به عهده گرفته و صفر تا صد آن بخش را به تنهایی به فرجام می‌رسانند و حاصل کار آنان، بخش‌ها یا فصول یا مدخل‌های مختلف یک اثر پژوهشی را تکمیل می‌کند. در این نوع پژوهش، اعضا پس از تفاهم در انتخاب موضوع یا مسئله و تقسیم کار، در کار یکدیگر ورود و مداخله‌ای ندارند و حتی نیاز به مدیر و رهبر پژوهش ندارند که نتیجه کار پژوهشگران را یک‌دست کرده و به یک قلم ارائه کند. در پایان نیز هر یک از پژوهشگران، مسئولیت کار خود را به عهده دارد و فعالیت هر کسی به نام خودش ثبت خواهد شد. مزیت این کار بر کارهای فردی در این است که اولاً، اعضای گروه در انتخاب موضوع و مسئله و نیز در تقسیم کار هماهنگ و هم‌فکرند. ثانیاً کاری کلان در بازه زمانی بسیار کمتری نسبت به کار فردی قابل ارائه است. همچنین، کتاب‌هایی که به صورت مجموعه مقالات منتشر می‌شود.

۲. پژوهش شبه هیئت: دومین شکل پژوهش گروهی، همانند شکل پیشین است با این تفاوت که در اینجا پژوهشگران از مدیر یا رهبر پژوهش برخوردار بوده و مدیر ضمن آنکه خود طراح است و یا دست‌کم در ارائه طرح حضور فعال دارد، هم‌گام با سایر اعضا به پژوهش هم می‌پردازد و ایجاد هماهنگی بین اعضا را به عهده دارد. همچنین اعضا در تعامل با یکدیگر بوده، از فعالیت‌های یکدیگر باخبرند و محصول تلاش همکاران را در جلسات نقد و نظر، بررسی و در رفع مشکلات احتمالی همکاری می‌کنند. در نهایت، مدیر به ویرایش علمی حاصل کار اعضا می‌پردازد. در این صورت نیز هر جزئی از اجزای مختلف پژوهش محصول کار یکی از افراد گروه است، ولی مجموع کار به دلیل تعامل افراد با یکدیگر و حضور مدیر علمی، یک‌دست شده و از انسجام لازم برخوردار است.

۳. پژوهش هیئت: نوع دیگر کار گروهی این است که هر یک از افراد وظیفه خاصی را در فرایند پژوهش به عهده دارند و همانند دیگر کارهای هیئت، که هر عضوی از هیئت، کار خاصی را برای دستیابی به نتیجه انجام می‌دهد، در اینجا نیز هر عضو به تناسب تخصص خود، کار خاصی از کارهای مختلف در فرایند پژوهش انجام می‌دهد. در این شیوه، کار هر کسی در ارتباط تنگاتنگ با دیگری است و کار هر یک، دیگری را تکمیل می‌کند و بدون در کنار هم بودن بی‌فایده خواهد بود. چنانکه با نقص و یا فقدان حتی یکی از اجزا نتیجه نیز ناقص و یا متفسی خواهد شد، زیرا پدید آمدن بقیه اجزا، در پرتو جزء پیشین است. مانند تیم ورزشی که یکی از اعضای خود را در اختیار نداشته باشد، در دستیابی به نتیجه معمولاً ناکام خواهد ماند. در اینجا سؤالی مطرح می‌شود که آیا در پژوهش‌های نظری، کار هیئت معنی دارد؟ اگر ممکن باشد در همه فرایند پژوهش، کار هیئت به تمام معنا حاکم است، یا اینکه فقط در برخی مراحل قابل اجراست؟ می‌توان گفت: اگرچه دست‌کم در برخی مراحل پژوهش، کار تیمی قابل تحقق است، ولی به نظر نمی‌رسد بتوان با آن همه مراحل، پژوهش‌هایی از این دست را پوشش داد.

توضیح اینکه برخی مراحل تحقیق مانند شناسایی منابع، مطالعه اکتشافی و استخراج اطلاعات از منابع، طبقه‌بندی اطلاعات گردآوری شده را می‌توان به اعضای گروه محول کرد، مشروط به اینکه همگی چیره دست و آشنا به منابع و دارای تجربه کافی در گزینش مطالب مورد نیاز و طبقه‌بندی آن باشند. اما پردازش و تحلیل اطلاعات یادشده را چگونه می‌توان میان اعضا تقسیم کار کرد؟ آیا می‌توان پردازش اطلاعات مربوط به هر یک از فصل‌ها را به یک یا دو نفر از اعضا محول کرد، یا اینکه هر یک از اعضا، تحلیل خود را از داده‌های هر قسمت بیان کرده و در نهایت، رهبر پژوهش نظر نهایی را گزینش نماید؟ یا اینکه پردازش و تحلیل اطلاعات را فقط به یکی از اعضا، که همان رهبر پژوهش است، اختصاص داد؟ اگر فقط یکی از اعضا، به تحلیل و پردازش اطلاعات بپردازد، پژوهش میل به فردی شدن خواهد کرد؛ زیرا این قسمت مهم‌ترین و دشوارترین مرحله کار است و باقی قسمت‌ها، زمینه‌ساز و مقدمه‌ای برای آن به‌شمار می‌آید. بنابراین، مشاوره و بهره‌گیری از نظر متخصصان و برخی دیگر از کار گروهی از دست خواهد رفت. هیئتی بودن کار تمام معنا به این معناست که هر کسی از افراد گروه، مجری بخشی از کار باشد و کسی در کار دیگر اعضای گروه مداخله نکند، درست مانند خط تولید مصنوعاتی که از اجزای مختلف تشکیل می‌شود و هر کسی، بخشی از فرایند کار از طراحی تا تولید کامل کالا را به عهده دارد. در این چرخه، هر عضوی فقط به کار خود مشغول است و پس از انجام فعالیت ویژه خود، محصول را برای تکمیل به عضو بعدی واگذار می‌کند و در پایان خط، محصول کامل فراهم می‌آید و به تیم‌های بعدی، برای مراقبت کیفی و بازاریابی و فروش و بررسی بازخوردها و ارتباط با کاربران سپرده می‌شود. این روش، در پژوهش‌های فنی و صنعتی و دانش‌های تجربی قابل اجرا است، ولی در مباحث نظری صرف، به دلیل ماهیت کار، به طور کامل شدنی نیست. اما می‌توان در برخی مراحل، که نیاز به تأمل و دقت بیشتری است، کار را به صورت مباحثه و گفت‌وگوی گروهی تکمیل کرد. در این گفت‌وگوها، محققانی که سطح علمی نزدیک به هم دارند، به دنبال طرح نقطه نظرهای خود، از دیدگاه دیگر اعضا آگاه شده و هر یک به استدلال و دفاع از دیدگاه در برابر نقدهای دیگران پرداخته و در نهایت، دیدگاه‌ها به یکدیگر نزدیک خواهد شد و یا به وحدت خواهد رسید. در عین حال، امکان تثبیت اختلاف نظر و تفاوت رأی نیز همواره وجود دارد. در پژوهش‌های رسمی، که گروه باید به وحدت نظر برسد، رهبر پژوهش می‌تواند نظر غالب افراد و یا دیدگاه برگزیده خویش را به عنوان نتیجه نهایی تحقیق اعلام کند. بدین ترتیب، می‌توان اذعان کرد که پژوهش گروهی، به روش هیئتی در مباحث نظری صرف، به طور کامل قابل اجرا نیست، اما به یقین در بخش‌هایی از آن حتی به صورت تیم‌های مرکب، می‌توان از توان محققان همکار به خوبی بهره گرفت و پژوهش‌های کلان را در زمانی بسیار کوتاه‌تر از اجرای پژوهش‌های فردی و با کیفیت بهتر از آن ارائه کرد.

اهمیت و ارزش کار گروهی در منابع اسلامی

کار گروهی، به ویژه کارهای فکری و فرهنگی، ریشه در نوع زندگی بشر دارد که موجودی اجتماعی است. اگرچه زندگی انسان به صورت فردی، بسیار جانکاه و طاقت فرسا است، اما محال نیست. اما زندگی مطلوب آدمی، که زمینه‌ساز پیشرفت او در دو بعد مادی و معنوی است، در گرو حضور در اجتماع و استخدام دیگران و بهره‌گیری از داشته‌های آنان است. ادیان الهی نیز بخش زیادی از تعالیم خود را به امور اجتماعی انسان اختصاص داده است. این امر در دین خاتم به شکل بسیار گسترده‌ای مطرح شده است، به گونه‌ای که علامه طباطبایی فرموده است: همهٔ شؤون اسلام، اجتماعی است (طباطبایی، ج ۴، ۱۳۹۰، ص ۱۲۶). شاید برای همین جهت است که اسلام برای تسهیل زندگی اجتماعی، به تعاون و همکاری افراد در اموری که منجر به رشد و پیشرفت بشر شود، فرمان داده (مائده: ۲) و آنان را از دوری از یکدیگر و تنازع و اختلاف بازداشته است (انفال: ۴۶). بر این اساس، می‌توان گفت: اسلام هر نوع کاری را که به صورت جمعی ممکن باشد، مطلوب می‌داند به گونه‌ای که برخی از عبادات مانند نماز را که به صورت فردی هم امکان انجام دارد، به صورت جمعی نیز تشریح و بر آن تأکید کرده و یا به بعضی نتایج اجتماعی، برخی عبادت‌های فردی مثل روزه نظر داشته تا توانگران، حال افراد کم‌توان را بهتر درک کرده و به فکر آنان باشند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۱۸۱). از جمله حوزه‌هایی که مشارکت در آن مطلوب بوده و می‌توان آن را مصداقی از کارهای جمعی مورد عنایت شریعت به‌شمار آورد، پژوهش در حوزه‌های مختلف زیست مادی و معنوی بشر است؛ زیرا انسان برای دستیابی به رشد همه‌جانبه نیاز به شناخت واقعیت‌های موجود در هستی دارد و این مهم، جز با کاوش و جست‌وجوی مستمر در حوزه‌های مختلف مورد نیاز، میسر نخواهد شد.

کارکردهای کار گروه‌های پژوهشی

در ادامه، به برخی از مفاهیم دینی، که نشانگر بایستگی کار جمعی، به ویژه در حوزه پژوهش و بالخصوص در باب پژوهش دینی است، می‌پردازیم:

۱. پژوهش گروهی مصداق مشاوره در امور: پژوهش جمعی، که راهی به سوی شناخت و حل مشکلات انسان در حوزه‌های مختلف مادی و معنوی است، می‌تواند مصداقی از مشاوره در امور باشد که در آیات قرآن بدان سفارش شده است. خدای متعالی، در وصف جامعه دینی فرموده است: و «امرهم شوری بینهم» (شورای: ۳۸) مؤمنان در کارهایشان بنای بر مشورت دارند. این آیه، همهٔ امور جامعه را در بر می‌گیرد و کوشش برای پاسخ‌گویی دقیق و روش‌مند به مسائل مبتلا به و مورد نیاز در بخش‌های مختلف، که در فرآیند پژوهش محقق می‌گردد نیز می‌تواند یکی از برترین مصادیق آن باشد؛ زیرا می‌تواند به پیدایش راه حل مشکلات گوناگون اجتماعی بینجامد. در نتیجه، مسیر اصلاح امور جامعه هموار گردد. واژه «شوری» در این آیه، حتی اگر به صورت مصدر هم باشد، معنای آیه روشن است؛ زیرا یا واژه «ذو» در تقدیر خواهد بود (ذو شوری)، که برخوردار از مشورت و مانند آن معنا می‌شود و یا بدون تقدیر و برای مبالغه است. مانند «زید عدل» که بیانگر مبالغه در عادل بودن است. در اینجا نیز به معنی

آن است که کار مؤمنان مشاوره در بین خود است. بر این اساس، *راغب اصفهانی «شوری»* را به عنوان امری که در باره‌اش مشاوره شود می‌داند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۴۷۰). علامه طباطبایی فرموده است: واژه «شوری» در این آیه، به هر یک از دو معنا باشد، تفاوتی نداشته و آیه به این اشاره دارد که مؤمنان اهل رشد و دستیابی به واقع‌اند و در بازیابی و استخراج دیدگاه صحیح دقت می‌کنند و برای آن به خردمندان مراجعه می‌کنند. بنابراین، آیه مورد بحث با آیه «الذین یستمعون القول فیتبعون احسنه»، مزده بده به بندگانم که گفته‌ها را شنیده و بهتری‌ن را دنبال می‌کنند (زمر: ۱۸)، معنایی نزدیک به هم دارند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۸، ص ۶۳)، در احادیث معصومان نیز بر لزوم مشورت در کارها تأکید شده و از مهم‌ترین کارهایی که مشاوره در آن مطلوب است، امر پژوهش است. در این زمینه هر چه هم‌فکری و هم‌اندیشی در آن افزون شود، نتیجه بهتری به بار خواهد آورد. حضرت علی علیه السلام در این باره فرمودند: در هیچ تکیه‌گاه و پشتیبانی مطمئن‌تر و استوارتر از مشاوره با دیگران نیست (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۲۰) و هیچ چیز همانند مشاوره دیدگاه درست را بر نمی‌آورد (آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۴۲). افزون بر این، در هنگام مشاوره آرای مختلف با یکدیگر تلاقی کرده و در نتیجه آن، دیدگاه درست حاصل می‌آید: «اضربوا بعض الرأی ببعض یتولد منها الصواب»؛ دیدگاه‌ها را با یکدیگر درآمیزد (و بسنجید) تا مطلب درست از آن پدید آید (همان، ص ۱۵۸ و ۴۴۲).

۲. پژوهش گروهی مصداقی از تعاون در خیر و نیکی: از آیات بیان‌گر لزوم هم‌یاری مؤمنان نسبت به یکدیگر نیز می‌توان در این بحث بهره گرفت. خداوند به همکاری کردن در کارهای خیر فرمان داده است «و تعاونوا علی البر و التقوی»؛ در کارهای نیک و در تقوایشگی یکدیگر را یاری کنید (مائده: ۲). اکنون مؤمنان باید در کارهای خیر نسبت یکدیگر تعاون و هم‌یاری داشته باشند، امر پژوهش را نیز که از امور بسیار خطیر و مورد نیاز جامعه است، در بر خواهد گرفت؛ زیرا برخی پژوهش‌ها به یقین جز در پرتو تلاش گروه یا گروه‌هایی از پژوهشگران، به ثمر نخواهد نشست و برخی دیگر، در پرتو تلاش جمعی، بازدهی کیفی و کمی بیشتری خواهد داشت.

۳. پژوهش گروهی مصداق پرسش از خبرگان: قرآن کریم در برخی موارد، مخالفان را به پی‌جویی و پرسش از خبرگان و متخصصان و اهل دانش فراخوانده؛ زیرا در پرتو پرسش از خبرگان، مشکلات شناختی آدمی برطرف شده و اطمینان خاطر به دست می‌آید. پرسش از خبرگان، به هر دو صورت گروهی و فردی ممکن است. هم‌سائالانی که به دنبال کشف حقیقت‌اند و هم‌خبرگانی که مسئول‌اند، می‌توانند به صورت تک‌نفره و یا جمعی سؤال کنند و یا پاسخ گویند، ولی مورد نزول آیه، بیان‌گر لزوم پرسش از اهل ذکر، جمعی از مشرکان معاصر پیامبر صلی الله علیه و آله بودند که در بعثت پیامبری، از میان انسان‌های عادی تردید داشته و آن را نقض نظام طبیعت و ابطال اختیار و استطاعت انسان می‌دانستند. آگاهان به حقیقت امر در این باره نیز جمعی بودند که به پیامبران پیشین ایمان آورده، با معارف کتاب‌های آسمانی پیشین کاملاً آگاه بوده و مورد مشورت با مشرکان قرار می‌گرفتند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۱۴، ۲۵۴). بنابراین، اگر فرد یا افرادی به پرسش از خبرگان فن روی آورند، در حقیقت از فکر فردی دور شده و رو به جمع آورده‌اند و بن‌مایه کار جمعی در آن دیده می‌شود؛ هرچند با پژوهش گروهی اصطلاحی تفاوت داشته باشد.

۴. پژوهش گروهی مصداقی از تفکر جمعی: قرآن کریم مخالفانی را که به پیامبر تهمت جنون زده بودند، به حرکت مخلصانه خدایی و تفکر در باره پیامبر ﷺ پند داده، تا یکان یکان و یا به صورت گروه‌های دو نفره درباره پیامبر بیندیشند تا دریابند که ذره‌ای جنون در او دیده نمی‌شود؛ زیرا به یمن مصاحبت سال‌های طولانی با ایشان، هیچ بعدی از زندگی پیامبر بر آنان پوشیده نبود. ضرورت تفکر خالصانه در امور مختلف، اعم از فردی و یا گروهی و تلاش برای حل مشکلات فکری، تنها به همین مورد منحصر نیست. این موعظه را در همه مواردی که مشکلی دیده شود، می‌توان به کار بست؛ یعنی پرهیز کردن از موانع دست‌یابی به حقیقت، از جمله خودمحوری و خودخواهی و کوشش خالصانه در تفکر فردی یا اجتماعی. بدین ترتیب، با القای خصوصیت و حذف قیود مختلف زمانی و مکانی و... از آیه، می‌توان به این نکته اذعان کرد که هم‌اندیشی و مشورت توأم با خلوص، مطلوب اولیای دین بوده و در امور گوناگون زندگی چاره‌ساز خواهد بود.

۵. تأکید بر کوچ جمعی برای پژوهش در باب دین: افزون بر اینکه قرآن کریم در نخستین سوره خود از خواندن به نام رب و آموختن آدمی با قلم سخن گفته و خداوند را معلم بشر معرفی می‌کند، در موارد زیادی بر ارزش علم و عالم تأکید شده است. به ویژه در باب دین‌شناسی به آنان سفارش کوچ جمعی، به مرکز علم دینی کرده است. «وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ» (توبه: ۱۲۲) مؤمنان را نشاید که جملگی برای جهاد کوچ کنند، بلکه بایسته است که از هر قومی، گروهی برای دین‌شناسی کوچ کنند تا به هنگام بازگشت به وطن، دیگران را هشدار دهند ... درباره مقصود این آیه، اختلاف نظرهایی وجود دارد، ولی با توجه به قرینه سیاق (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۹، ص ۴۰۳) و نیز احیث ذیل آیه (بحرانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۸۶۹) می‌توان گفت: مقصود از آیه آن است که مؤمنان همگی نباید برای جهاد و مبارزه با دشمنان کوچ کنند، بلکه گروهی از آنان از شرکت در جهاد معاف‌اند و باید به مراکز دینی که بتوانند در آن شناخت عمیقی از معارف دینی بیابند، کوچ کرده و پس از تحقیق و شناخت دقیق معارف لازم، برای آگاهی دادن و انذار دیگران به موطن خود بازگردند. مصداق نخستین آیه فوق، مؤمنان شهرهایی غیر از مدینه بودند که فرمان به هجرت به مدینه یافتند، تا دین را به درستی بشناسند و دیگران را هشدار دهند. «طائفه» در زبان عربی، به معنای گروهی است که بتوانند فرد یا چیزی را دوره کنند و تعداد خاصی برای آن معین نشده است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۴۳۲). بر این اساس این آیه، لزوم حرکت جمعی از مؤمنان برای تحقیق و کشف حقیقت و در نتیجه، تفقه در دین را بیان می‌کند. مقصود از «تفقه» نیز دین‌شناسی به طور عام است، نه فقط خصوص تحقیق و شناخت احکام دین؛ زیرا کاربرد واژه «تفقه» به معنای تلاش برای شناخت و استنباط احکام فرعی از ادله مربوطه، در زمان‌های متأخر رواج یافته است. ولی در زمان نزول قرآن، تفقه در دین به معنای شناخت همه معارف دین بوده است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۳، ص ۵۲۲). از ذیل آیه نیز فهمیده می‌شود که تفقه منحصر به فهم احکام نیست، بلکه به معنای فهم همه دین است؛ زیرا انذار فقط با بیان احکام نیست (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۹، ص ۴۰۴). بر این اساس، شاید بتوان از این آیه استشعار کرد که کوچ

گروهی، برای تحقیق و شناخت عمیق دین اثر بیشتری دارد و در جایی که بتوان این وظیفه را به صورت گروهی انجام داد، با توجه به مزیت‌های آن، اولویت دارد. در احادیث اهل بیت علیهم‌السلام نیز هجرت گروهی از مردم مناطق دوردست به مرکز، برای تحقیق و شناخت امام زمان خویش مصداقی، از کوچ یادشده در آیه تلقی شده است (کلینی، ۱۴۰۷، ص ۳۷۸).

چرایی پژوهش گروهی

افزون بر اهمیت و ارزش‌مندی پژوهش گروهی، که شرح آن گذشت، دلایلی نیز بر ضرورت آن وجود دارد که به برخی از آنها به اختصار اشاره می‌کنیم.

۱. امکان‌پذیر کردن کارهای کلان: به طور طبیعی، پژوهش‌های کلان از عهده یک نفر بیرون است و گروهی باید این بار سنگین را بردارند. اگرچه در برخی زمان‌ها، برخی محققان یک‌تنه بار سنگین برخی پژوهش‌های کلان را به جان خریده و کاری کارستان کرده‌اند. اما آن موارد، استثنا به شمار می‌آید و به طور طبیعی، چنین کارهایی بسیار کم‌یاب است. **تفسیر المیزان علامه طباطبایی و الغدیر علامه امینی** نمونه‌ای از این کارها در دوران معاصر است که بدون دستیار و پژوهشگر همکار، طرحی سنگین و زمان‌بر به سرانجام رسیده است. مرحوم علامه **طباطبایی** در حدود هیجده سال پژوهش، بیست جلد تفسیر شریف **المیزان** را به پایان بردند (حسینی تهرانی، بی‌تا، ص ۶۳). علامه **امینی** نیز عمر گرانی بر سر این کار نهادند و به ده‌ها شهر در کشورهای هند، ترکیه، سوریه، عراق، مصر، ایران و... برای دسترسی به منابع لازم سفر کردند و فقط توفیق نشر یازده جلد از کار بزرگ خود را یافتند. هرچند یادداشت‌های ایشان و منابعی که برای جلد‌های بعد مشخص شده بود، با عنوان **تکمله الغدیر** در چهار جلد منتشر شده است (امینی، ۱۴۲۹، ص ۷). در برخی از گزارش‌ها از ایشان نقل شده که وی برای تألیف **الغدیر** به یکصد هزار منبع مراجعه کرده و دست‌کم ده هزار منبع را به طور کامل مطالعه کرده است! (لطفی، ۱۳۸۲، ص ۱۵۴). اکنون که نمی‌توان پژوهش‌های کلان مورد نیاز را بر عهده یک نفر، هرچند توانمند، گذاشت، باید به کار گروهی روی آورد. چنانکه در گذشته نیز عالمانی که امکان کار گروهی برای آنان فراهم بوده، از آن دریغ نورزیده‌اند. مثل علامه **مجلسی** که در پژوهش‌های حدیثی خود همکارانی داشته است (دوانی، ۱۳۷۰، ص ۱۴۹؛ مهریزی و ربانی، ۱۳۷۹، ج ۳، ص ۲۱۶). سرآمد این همکاران، **خواهرش آمنه بیگم** و برخی اطرافیان و شاگردان مانند **امیر محمد صالح خاتون آبادی، میرزا عبدالله افندی، مولی عبدالله بحرانی** و **سید نعمت‌الله جزایری** بهره‌مند بوده است. در دوران معاصر نیز برخی از پژوهش‌های حوزوی، اعم از خرد یا کلان به صورت گروهی سامان یافته است. در اینجا، فقط به دو نمونه آن اشاره می‌کنیم. یکی **الامامه والولایه فی القرآن الکریم** اثر آیت‌الله **سید علی اکبر موسوی یزدی** و همکاران، که به دو زبان فارسی و عربی منتشر شده است. دیگری **تفسیر نمونه** اثر آیت‌الله **مکارم و همکاران**. این اثر نیز به زبان‌های عربی و اردو و انگلیسی ترجمه شده است.

۲. میان رشته‌ای بودن برخی مسائل: برخی از مسائل و موضوعات چندوجهی هستند و پژوهش و پاسخ‌گویی درباره آن، از عهده یک نفر ساخته نیست، بلکه متخصصان هر بعدی از آن ابعاد، باید نتیجه کاوش‌های خود را با هم‌فکری یکدیگر در یک پژوهش مشترک به کار گیرند و پاسخ مسئله را بیان و به راه حل مناسب دست یابند (ر.ک: فرامرز قراملکی، احد، ۱۳۸۵، ص ۳۷۵). به عقیده برخی بزرگان، امروز در دنیا برای انجام کارهای علمی، ده‌ها متخصص در علوم مختلف با یکدیگر همکاری می‌کنند. بنابراین، در پژوهش‌های دینی نیز باید از صاحب‌نظران مختلف مرتبط با موضوع و مسئله بهره برد و اتقان و کیفیت نتیجه کار را تضمین کرد، (مصباح یزدی، ۱۳۸۹، ص ۷۲). با توجه به وجود گرایش‌های مختلف در علوم انسانی و وجود تخصص‌های مختلف در حوزه یک دانش، مانند اقتصاد و جامعه‌شناسی و روان‌شناسی و... و ارتباط این علوم با یکدیگر و ارتباط منابع دینی با این علوم، استخراج دیدگاه اسلام در باب ریز مسائل مرتبط با هر یک از این دانش‌ها، نیاز به تخصص‌های مختلفی دارد که به ندرت در یک فرد قابل جمع است و برای دستیابی به پاسخ مسئله، مجموعه‌ای افراد متخصص در حوزه‌های مرتبط با مسئله را پدید آورد. امروزه حتی برای جانمایی و طراحی یک سد، که خود تخصص‌های مختلفی می‌طلبد و در ظاهر یک کار عمرانی است، افزون بر توجه به مسائل زیست محیطی، باید ملاحظات فرهنگی و جامعه‌شناختی و امنیتی و... را در نظر گرفت. هر یک از اینها به دانش خاصی مرتبط است. از این رو، توجه به پژوهش گروهی بین‌رشته‌ای، که متخصصان مختلف در آن حضور داشته و همه جوانب موضوع یا مسئله کاپیده شده و تصمیمی جامع گرفته شود، ضرورت دارد و غفلت از آن زیانبار خواهد بود. این امر در باب دانش‌های نظری، به ویژه در پژوهش‌های دینی نیز ضروری است. تحقق این امر، مستلزم وجود شرایطی است که باید در بایسته‌های مطالعات بین رشته‌ای از آن بحث کرد (ر.ک. درزی، پاکتچی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۳۵-۷۱).

امتیازات پژوهش‌های گروهی

چنانکه گذشت، پژوهش‌های گروهی مزیت‌های مهمی بر پژوهش فردی دارد. یکی از مهم‌ترین این مزایا، هم‌افزایی نیروها در تمامی مراحل تحقیق خواهد بود. ضمن اینکه کار در کنار گروه، سختی راه را به فراموشی سپرده، روحیه یا انگیزه کافی به محققان همکار خواهد داد. در منابع دینی هم به جمع‌گرایی در سبک زندگی سفارش شده است (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۶۴۵) و از تک‌روی و جدایی نکوهش شده (همان، ج ۸، ص ۳۰۳)، رفیق راه در هر میدانی از میدان‌های زندگی موجب انس و آرامش، تسهیل دشواری‌ها و سرعت در سیر خواهد شد و انگیزه آدمی را در پیمودن مسیر بیش‌تر می‌کند. برخی از این امتیازات عبارتند از:

۱. برخورداری از بازخورد و نقد مستمر: یکی از مزیت‌های کار گروهی، امکان استفاده از دیدگاه‌های پژوهشگران همکار است. پژوهش گروهی شبه هیئت‌ی، که طی آن از اعضا در ارزیابی جزء به جزء کار استفاده می‌شود، از نظر کیفی رشد زیادی خواهد داشت؛ زیرا افرادی که خود در متن کار قرار دارند و به جوانب گوناگون مسئله اشراف دارند، با تأمل

کافی و با صرف وقت مناسب به ارزشیابی و نقد حاصل کار می‌پردازند و صاحب نظریه را از مشکلات و نقایص آن آگاه می‌سازند. این کار، از کوتاه‌ترین زمان پس از تولید اجزای پژوهش شروع شده و تا پایان، استمرار می‌یابد و متصدیان هر جزء، با استفاده از این فرصت طلایی در رفع نقایص و ارتقای اثر می‌کوشند و در صورتی که همکاران به خطا رفته باشند، می‌توان با پاسخ مستدل از محصول پژوهش دفاع کرد و خطای آنان را برطرف کرد.

۲. امکان بهره‌مندی از استادان و مدیران با تجربه: در کارهای گروهی، بنا به تخصص و تجربه افراد، از آنان دعوت به همکاری می‌شود و فرصت مغتنمی برای همکاران است که از تخصص و تجربه آنان بهره‌مند شده و توان پژوهشی خود را بیفزایند. این فرصت، فقط در کارهای جمعی وجود دارد و پژوهشگری که به تنهایی کار می‌کند، از آن بی‌بهره است و راهی برای درک عینی دانش یا تجربه پیشکسوتان نخواهد داشت.

۳. تربیت تدریجی پژوهشگران: یکی از مزیت‌های پژوهش‌های گروهی، که در حاشیه اجرای طرح‌های پژوهشی به دست می‌آید، تربیت نیروی پژوهشی و پدید آوردن مهارت‌های بایسته برای همکارانی است که به تازگی به وادی پژوهش گام نهاده، با تجربه‌های تازه‌ای روبرو می‌شوند. هیچ دوره نظری و یا کارگاه عملی، نمی‌تواند به‌سان یک پژوهش واقعی در کسب مهارت‌های مورد نیاز پژوهشگران مؤثر واقع شود؛ زیرا هم تلقی آزمایشی بودن کار وجود ندارد، برخلاف کار در کارگاه‌های روش پژوهش، که همه به آزمایشی بودن آن واقف‌اند و هم مسئله‌ای که مورد نیاز عینی جامعه است، به آنان سپرده شده و به‌طور طبیعی، از راهبری متخصص یا متخصصانی برخوردار است که تجربه پژوهش داشته و سختی‌های راه را به خوبی می‌شناسند و راه‌جویان را گام به گام در پیمودن راه همراهی می‌کنند. طبیعی است که در پایان کار، به غیر از محصول پژوهش، که حاصل فعالیت جمعی است، تربیت نیروی انسانی که از آن مهم‌تر است، محقق خواهد شد و زمینه اجرای پژوهش‌های بیشتر و بهتر فراهم می‌گردد.

امتیازات پژوهش‌های فردی

کارهای فردی، به رغم محدودیت‌ها و مخاطراتی که دارند، مطلوبیت‌هایی نیز به همراه دارد که از میان آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

۱. استقلال و خوداتکایی: از جمله امتیازات پژوهش فردی، استقلال پژوهشگر و عدم وابستگی به غیر، اعم از فرد و نهاد یا سازمان، در انتخاب مسئله تحقیق و زمان و مکان و سایر اموری است که زمینه محدودیت برای او در آنها وجود دارد. شاید کم نباشد مواردی که پژوهشگری به دلیل حضور در جمع یا سازمانی، مجبور به تحقیق درباره موضوعی شده، درحالی که انگیزه قلبی او چیز دیگری بوده و صرفاً برای تأمین معاش و یا حفظ حضور و حرمت خود در میان جمع، آن را برخلاف میل خویش پذیرفته، بر خود هموار کرده است. این از بزرگ‌ترین امتیازات پژوهش فردی است که در تحقیقات گروهی کمتر دیده می‌شود، با اینکه تأثیر فراوانی در پیشرفت کار دارد و به فرض اینکه از نظر کمی تأثیری نداشته باشد، که به‌طور معمول خواهد داشت، فقدان آن موجب آسیب دیدن کیفی کار خواهد شد.

۲. تمرکز در تصمیم‌گیری و سرعت کار؛ با وجود شناخت و تسلط کافی پژوهشگر، بر امر نیازسنجی و تشخیص درست نسبت به موضوعات و مسائل نیازمند تحقیق و نیز توانایی او در به کارگیری روش مناسب حل مسئله، مانعی برای انتخاب نخواهد داشت و به سرعت، می‌تواند به انتخاب مسئله یا موضوع تحقیق بپردازد؛ زیرا در پژوهش فردی، نیازی به هماهنگی با فرد یا گروه و سازمانی ندارد. در پیشرفت مراحل مختلف نیز منتظر تصویب و فرمان دیگران نیست و تصمیم به سرعت یا کندی، در انجام کار در اختیار خود اوست. در برخی پژوهش‌های گروهی، نیاز هماهنگی‌های زیادی مورد نیاز است و از جمله مهم‌ترین آنها هماهنگی اعضای گروه در سرعت یا کندی کار است و به دلیل تفاوت‌های فردی این هماهنگی بسیار دشوار است. افراد در سرعت و دقت با هم تفاوت دارند و نمی‌توان توقع از بین بردن تفاوت‌های، فردی داشت؛ اما می‌توان افرادی قریب‌الافق را برای اجرای پژوهش شناسایی و برگزید، تا این آسیب کمتر شود. درحالی‌که در پژوهش فردی، از این جهت دغدغه‌ای وجود نخواهد داشت.

محدودیت‌های پژوهش فردی

به رغم مزیت‌هایی که در پژوهش‌های فردی دیده می‌شود، محدودیت‌هایی نیز برای آن وجود دارد. مهم‌ترین محدودیت‌های پژوهش فردی، به قرار ذیل است.

۱. محدودیت اجرایی: زمان‌های مفیدی که فرد در اختیار دارد، اندک است و نسبت به کارهای پژوهشی زمان‌بر تناسبی ندارد. به همین دلیل، به ندرت پژوهش‌های کلان از یک نفر ساخته است. بنابراین، نیروی فرد اقتضای پرداختن به کارهای بزرگ ندارد و اگر هم شروع کند، در بیشتر موارد به سرانجام نخواهد رسید.

۲. محدودیت مالی: پژوهش‌گر هراندازه هم که توانگر باشد، در بلندمدت توان پرداخت هزینه‌های پژوهش‌های کلان از قبیل تهیه منابع و نیز امور مورد نیاز شخصی خود را نخواهد داشت. یکی از امتیازات علامه مجلسی، در پژوهش‌های حدیثی خود، برخورداری از حمایت‌های مالی حکومت وقت می‌دانند که از طریق آن، موفق به تهیه نسخه‌های ارزشمند، که به رؤیت مؤلف یا استاد آشنا به آن کتاب رسیده بود، گردید. در حالی که برخی از اقران ایشان، چنین امکاناتی نداشته و به همین دلیل، گاه از نسخه‌های غیردقیق استفاده می‌کردند. سخن ایشان در مقدمهٔ *بحار الانوار* (مجلسی، بی‌تا، ص ۳) حاکی از این است که گروهی برای گزینش و جمع‌آوری و انتقال کتاب‌های حدیثی از نقاط مختلف دنیا و استنساخ از آنها با ایشان همکاری کرده‌اند. محدودیت مالی در انتشار نتیجه پژوهش، اثرگذار است. بسیاری از پژوهشگران به دلیل محدودیت مالی و امکان‌ناپذیر بودن انتشار نتیجه پژوهش خود، انگیزه‌های برای شروع و یا ادامهٔ پژوهش، حتی پژوهش‌های خرد، نداشته و برخی از آنان نیز که پژوهش خود را به پایان برده‌اند، در حسرت انتشار آن مانده و غبار مهجوریت بر آن نشسته است.

۳. محدودیت قلمرو: قلمرو کار فرد در حوزه‌هایی است که تخصص دارد و در مسائل و موضوعات بین رشته‌ای، متوقف خواهد شد و اگر ورودی هم داشته باشد، به کشف حقیقت نمی‌انجامد. بنابراین، پژوهشگری که

به صورت فردی کار می‌کند، از ورود به ابعادی از مسئله یا موضوع که مرتبط با دانش‌های دیگری است که در تخصص او نیست، ناتوان است و از این نظر پژوهش جامعی ارائه نخواهد.

پژوهش فردی، افزون بر محدودیت‌هایی که دارد، خالی از آسیب هم نیست. در اینجا فقط به یکی از مهم‌ترین آسیب‌های پژوهش فردی اشاره می‌کنیم.

اختلاف‌زایی

فردی کار کردن در جایی که امکان کار گروهی باشد، آسیب‌زا است. یکی از مشکلات جامعه علمی ما فردی کار کردن است و به رغم فوایدی که دارد، خطراتی را در پی دارد. مانند افزایش اختلاف و فاصله گرفتن پژوهشگران از یکدیگر، که خسارت‌های فراوان مادی و معنوی در پی خواهد داشت، به ویژه کسانی که هدف مشترک دینی دارند، باید به وحدت بیندیشند و با وحدت دلها از عیب‌ها بکاهند. پیشوایان معصوم، برای نزدیک کردن دل‌ها به یکدیگر و زدودن زمینه اختلاف به پیوند داشتن مؤمنان با یکدیگر سفارش کرده‌اند. امام صادق علیه السلام فرمودند: «تَقْوَا اللَّهَ وَ كُونُوا إِخْوَةً بَرَّةً مُتَحَاتِّينَ فِي اللَّهِ مُتَوَاصِلِينَ مُتَرَاجِمِينَ تَزَاوَرُوا وَ تَلَقَّوْا وَ تَذَاكُرُوا أَمْرًا وَ أَحْيُوهُ»، از نافرمانی خدا بپرهیزید و برادرانی دلسوز باشید در مسیر خدا با یکدیگر دوستی کنید و به هم بیونید و مهر بورزید و با یکدیگر دیدار کرده و خواسته (ولایت) ما را به هم یادآور شده و آن را زنده بدارید (کلینی، ۱۴۰۷، ۱۷۵/۲). آیت‌الله مصباح کار گروهی علمی را مصداقی از پیوندهای سفارش شده در این حدیث می‌داند و معتقدند: هم‌اندیشی و همکاری و مشورت، افزون بر بهره‌های علمی، یک روش تربیتی است و راه وحدت فکری را هموار می‌کند و در سایه کار گروهی، نیروها دو چندان شده و با بیشتر شدن افراد به صورت تصاعدی افزایش می‌یابد (مصباح یزدی، ۱۳۸۹، ص ۶۳ و ۶۴).

نتیجه‌گیری

پژوهش گروهی، کوشش هدف‌مند جمعی از متخصصان برای بررسی و پاسخ‌گویی روش‌مند، به مشکلات و پرسش‌های مادی یا معنوی جامعه بشری، در حوزه یا حوزه‌های مرتبط با تخصص پژوهشگر است. کار گروهی، به ویژه در باب پژوهش، از منظر دین اهمیت بالایی دارد و مصداقی از تعاون در نیکی و مشورت و پرسش از خبرگان است. با توجه به محدودیت‌ها و آسیب‌های پژوهش‌های فردی و اهمیت و ارزشی و برکاتی که در کارهای گروهی وجود دارد، همچنین چندوجهی بودن برخی مسائل، تردیدی در ضرورت پژوهش گروهی نیست؛ اگرچه پژوهش دربارهٔ چند و چون پژوهش گروهی، رونقی نداشته و در باب مطالعات میان‌رشته‌ای نیز جای کار فراوانی وجود دارد و مطالب ناگفته و پژوهش ناشده بسیاری وجود دارد. پژوهش گروهی، انواع مختلفی دارد که کامل‌ترین نوع آن، پژوهش هیئتی است، هرچند تردیدهایی در امکان اجرای کامل این روش در باب پژوهش‌های نظری وجود دارد.

منابع

- ابن فارس، احمد، ۱۴۰۴، *معجم مقاییس اللغة*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابن منظور، محمد، ۱۴۱۴، *لسان العرب*، بیروت، دارصادر.
- امینی، عبدالحسین، ۱۴۲۹، *تکمله الغدیر*، قم، مؤسسه دائرة المعارف الفقه الاسلامی.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد، ۱۳۶۶، *تصنیف غرر الحکم و درر الکلم*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
- حسینی تهرانی، محمد حسین، بی تا، *مهر تابان*، مشهد، نور ملکوت قرآن.
- درزی قاسم، پاکتچی احمد و همکاران، ۱۳۹۵، «الزامات روش شناختی مطالعات میان رشته‌ای قرآن کریم (بررسی نمونه محور آثار مرتبط با معنا شناسی)»، *مطالعات قرآن و حدیث*، ش ۱۹، ص ۳۵-۷۱.
- راغب اصفهانی، حسین، ۱۴۱۲، *مفردات الفاظ القرآن*، بیروت و دمشق، دارالقلم و دارالشامیه.
- طباطبایی، محمد حسین، ۱۳۹۰، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیروت، مؤسسه علمی.
- فرامرزی قراملکی، احد، ۱۳۸۵، *روش‌شناسی مطالعات دینی (تحریری نو)*، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷، *الکافی*، تهران، اسلامیه.
- لطفی، مهدی، ۱۳۸۲، *جرعه نوئس غدیر*، قم، انصاری.
- مجلسی، محمد باقر، بی تا، *بحار الانوار*، تهران، اسلامیه.
- مصباح یزدی، محمد تقی، ۱۳۸۹، *درباره پژوهش*، تدوین جواد عابدینی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ع.
- معین، محمد، ۱۳۸۶، *فرهنگ فارسی*، تهران، امیرکبیر.
- مداحی، مرتضی، ۱۳۸۹، «آسیب‌شناسی پژوهش گروهی مورد مطالعه طلاب علوم دینی»، *پژوهش*، ش ۶، ص ۱۱۹.
- حسن بیگی، ابراهیم، ۱۳۸۹، *مطالعات دفاعی استراتژیک*، ش ۴۲.
- دوانی، علی، ۱۳۷۰، *علامه مجلسی بزرگ‌مرد علم و دین*، تهران، امیرکبیر.
- مهریزی، مهدی و ربانی، هادی، ۱۳۷۹، مجموعه مقالات و سخنرانی‌های یادنامه علامه مجلسی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.